

Małgorzata Bańkowska

Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego

Kalisz, Polska

m.bankowska@uniwersytetkaliski.edu.pl

 0000-0001-5343-3836

<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2023.807>

Ocalić od zapomnienia. Z dziejów Towarzystwa Wydawniczego „Ignis” (1920–1925)

Abstract: The article presents the results of historical and bibliological research, the aim of which is to reconstruct the history of the “Ignis” Publishing Society established by the Polish Socialist Party. The first part of the study presents the history of the publishing house reconstructed on the basis of scientific studies, memoirs and archival materials, as well as the compactness of the interwar press – bookselling and socio-cultural. The second part contains the results of quantitative and qualitative (structural) analysis of the publishing repertoire. This study is the first one in a series devoted to the activities of the PPS publishing house.

Keywords: “Ignis” Publishing Society – Polish Socialist Party – publishing institutions of the Second Polish Republic – Fiszer Ludwik, jr (1890–1962)

Słowa kluczowe: Towarzystwo Wydawnicze „Ignis” – Polska Partia Socjalistyczna – instytucje wydawnicze II Rzeczypospolitej – Fiszer Ludwik, jr (1890–1962)

Wprowadzenie

Dwa lata po odzyskaniu niepodległości naczelną władzę Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej: PPS), kontynuując tradycje wydawnicze z okresu zaborów (Spółka Nakładowa „Książka”, Polskie Towarzystwo Nakładowe), jesienią 1920 r. podjęły decyzje o erylowaniu partyjnego wydawnictwa. Oficynie o zadaniach instytucji kultury nadano symboliczną nazwę „Ignis”, która jednoznacznie miała wskazywać na zadania krzewienia „światła wiedzy”. Jako podstawowy cel wydawnictwa, pozostającego pod nadzorem Centralnego Komitetu Wykonawczego, przyjęto upowszechnianie literatury pięknej i politycznej oraz promowanie młodych literatów. Założenia te wpisywały się w szeroko zakrojoną akcję polityczną PPS wymierzoną w rząd Wincentego Witosa i wspieraną działaniami kulturalno-oświatowymi¹. Tuż przed powstaniem „Ignisa”, w maju 1920 r., powstała „Księgarnia Robotnicza”², a trzy lata później Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego (dalej: TUR)³ i Spółdzielnia Wydawniczo-Księgarska „Nowe Życie” im. Ksawerego Praussa.

Pomimo roli, jaką Towarzystwo Wydawnicze „Ignis” (dalej: TW „Ignis”) odegrało w rozwoju polskiej kultury i literatury okresu międzywojennego, nie doczekało się ono dotąd całościowego opracowania. W okresie powojennym, z etykietą wydawnictwa ideowego (partyjnego) prezentowane było w monografiach PPS dość pobieżnie, zaś w kontekście bibliologicznym ujmowano je zazwyczaj jako jeden z marginalnych obszarów rozległej działalności wydawniczo-księgarskiej Ludwika Fiszera (1890–1962). Tymczasem, z uwagi na zróżnicowany repertuar, o jakości którego zadecydowała współpraca z elitą literacką Warszawy (Skamandryci) oraz rozległe kontakty kierownictwa ze środowiskiem naukowym, oficyna ta zasługuje na szczególną uwagę w grupie PPS-owskich wydawnictw. Towarzystwo, o statusie spółki kapitałowej, z rozbudowaną siecią filii i różnokierunkowymi profilami edytorskimi (literatura piękna, naukowa, dziecięca, podręczniki) osiągnęło pozycję profesjonalnego wydawnictwa, konkurenta takich warszawskich firm, jak Gebethner i Wolf, „Książnica Atlas”, M. Arct, czy Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”. Towarzystwo, prezentując nowy rodzaj przedsiębiorstwa wydawniczego, w zarządzie którego

1 I. Werschler, *Tadeusz Hołówko. Życie i działalność. Z dziejów obozu behwederskiego*, Warszawa 1984, s. 142–143.

2 Do zadań Księgarni Robotniczej należał kolportaż wydawnictw PPS oraz gromadzenie książek o treści ideowej (socjalistycznej) wydawanych w języku polskim, zakładanie bibliotek oraz prowadzenie działalności wydawniczej. Centralna siedziba mieściła się w Warszawie przy ulicy Wspólnej 17. KR miała także filie w Lublinie i Poznaniu. Zob. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR), Zakład Historii Partii, sygn. 2/1251/0 (114/III-3), Polska Partia Socjalistyczna. CKW – okólniki, instrukcje, komunikaty, pisma (1921), k. 10.

3 I. Werschler, dz. cyt., s. 143.

przeważały osoby spoza branży drukarskiej i księgarskiej⁴, stanowiło swoistą przeciwwagę dla dominujących w tym okresie rodzinnych, wielozadaniowych firm o długoletnich tradycjach księgarsko-wydawniczych. Jego powstanie było nie tylko wyrazem ambicji wydawniczych PPS, ale przede wszystkim odpowiedzią na rosnący w pierwszych latach niepodległości popyt na książki, zwłaszcza beletrystykę⁵. Sprzyjające okoliczności natury literackiej (ważne debiuty poetyckie lat 20. XX w.) oraz rozległe kontakty towarzyskie i zawodowe L. Fiszera pozwoliły na stworzenie wydawnictwa cieszącego się renomą zarówno w kręgach pisarzy, jak i czytelników.

Celem badań, których wyniki prezentuje niniejszy artykuł, jest umiejscowienie oficyny w należnej jej perspektywie dziejowej i bibliologicznej poprzez uporządkowanie faktów związanych z powstaniem i działalnością Towarzystwa, uzupełnienie jego historiografii oraz odtworzenie repertuaru wydawniczego i społecznego obiegu wydawanych dzieł.

Artykuł jest pierwszym z planowanej serii prac poświęconych „Ignisowi” i syntetyzuje dotychczas ustalone fakty oraz odsłania nowe okoliczności związane z jego funkcjonowaniem. Na zasadniczą część pracy składa się omówienie rezultatów procesu rekonstrukcji repertuaru Towarzystwa. Obejmuje ona omówienie wyników analizy ilościowej oraz jakościowej oferty wydawniczej (statystyka wydawnicza, pisarze i drukarnie współpracujące z oficyną, nurty tematyczne piśmiennictwa). W celu realizacji przyjętych założeń badawczych wykorzystano metody historyczne, statystyczne oraz bibliologiczne – w tym analizę tematyczną i strukturalno-typologiczną repertuaru wydawniczego oraz analizę bibliograficzną.

Stan badań nad Towarzystwem Wydawniczym „Ignis”

Na bibliografię PPS-owskiego wydawnictwa składają się w przeważającej części informacje ujęte w hasłach słownikowych i encyklopedycznych poświęconych L. Fiszerowi – *Encyklopedia wiedzy o książce* (Wrocław 1971), *Słownik pracowników książki polskiej* (Warszawa 1972), *Wielka encyklopedia PWN* (t. 9, Warszawa 2002) oraz nieliczne opracowania historyczne i literackie. Do najważniejszych należy zaliczyć rozdział dotyczący „Ignisa” zamieszczony

4 Szerzej na ten temat: J. Kostecki, *Ruch wydawniczy na ziemiach polskich (1877–1986)*, [w:] *Institucje, publiczność, sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*. T. 4, pod red. J. Kosteckiego, Warszawa 1992, s. 160–161.

5 Rocznie ukazywało się w okresie międzywojennym ok. 6 tys. tytułów wydawnictw zwartych, z czego ok. 80% stanowiła beletrystyka. Średnie jednorazowe nakłady książek literackich kształtowały się na poziomie 3–4 tys. egzemplarzy, zob. J. Puchalski, *Książka w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX–XX wieku*, red. nauk. A. Chamera-Nowak, D. Jarosz, Warszawa 2015, s. 254; J. Kostecki, dz. cyt., s. 198.

w monografii Danuty Adamczyk pt. *Instytucje wydawnicze Polskiej Partii Socjalistycznej 1892/1893–1948* (Kielce 1997) oraz nawiązującą do działalności Towarzystwa publikację Janusza Stradeckiego *W kręgu Skamandra* (Warszawa 1977). O „Ignisie” wzmiankował także Iwo Werschler w biografii Tadeusza Hołówki⁶. Informacje na ten temat znajdujemy nadto w opracowaniu Krzysztofa Jakubiaka – *Wydawnictwo i czasopismo «Droga» jako ośrodek kształtowania ideologii społecznej i wychowawczej sanacji w latach 1922–1937*⁷ oraz w artykule Jacka Ladoruckiego, poświęconym seriom poetyckim okresu międzywojennego⁸.

Większość dotychczas ustalonych faktów związanych z działalnością i repertuarem oficyny ma źródło we wspomnieniach L. Fiszera⁹ oraz w biografii T. Hołówki autorstwa Wincentego Rzymowskiego¹⁰. Z materiałów dotąd nieznanymi wskazać należy na dokumenty rachunkowe „Ignisa” przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w zespołach: Polska Partia Socjalistyczna, Prezydium Rady Ministrów i Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego. Pełne zestawienie źródeł historycznych i bibliologicznych związanych z Towarzystwem zawiera załączona bibliografia przedmiotu.

Obszarem najmniej rozpoznany pozostaje repertuar wydawniczy „Ignisa”. Wstępnej analizy statystycznej wraz z ogólną charakterystyką treściową dokonała w latach 90. XX w. D. Adamczyk¹¹. Zestawienie to nie obejmuje jednak pełnego dorobku wydawniczego. Badaczka zrekonstruowała jedynie jego część (ok. 50%), tj. 122 tytuły, „co do których nie było wątpliwości, że wyszły nakładem „Ignisa”¹². Materiał ten przyjęto jako punkt odniesienia w procesie rekonstrukcji pełnego repertuaru oficyny. W tym celu przeprowadzono szczegółową analizę katalogów wydawniczych „Ignisa” oraz zbiorów największych polskich bibliotek, z wykorzystaniem katalogów internetowych Biblioteki Narodowej (dalej: BN) oraz Narodowego Uniwersalnego Katalogu Centralnego (NUKAT). Zebrane dane uzupełniono o informacje pochodzące z czasopism będących głównym miejscem promocji Towarzystwa, takich jak: „Droga” (roczniki 1922–1925), „Skamander” (roczniki 1920–1925) i „Robotnik”. W procesie analizy repertuaru „Ignisa” promowanego na łamach

6 Tamże, s. 156–159.

7 W: *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XX i pierwszych latach XXI wieku*, pod red. I. Michalskiej i G. Michalskiego, Łódź 2014, s. 145–156.

8 J. Ladorucki, *Wybrane polskie serie poetyckie i wydania wzorcowe poezji dla uczniów i nauczycieli do 1939 roku. Aspekty edytorskie i kulturowe*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2017, nr 1, s. 29–53.

9 L. Fiszer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959.

10 W. Rzymowski, *W walce i burzy. Tadeusz Hołówka na tle epoki*, Warszawa 1933.

11 D. Adamczyk, *Instytucje wydawnicze Polskiej Partii Socjalistycznej 1892/1893–1948*, Kielce 1997, s. 206–216.

12 Tamże, s. 213.

„Robotnika” wykorzystano opracowanie Oskara S. Czarnika *Ideowe i literackie wybory «Robotnika» w latach 1918–1939* (Warszawa 1996). Zebrany materiał bibliograficzny zweryfikowano i uzupełniono na podstawie *Bibliografii polskiej 1901–1939*. Część danych ustalono z autopsji. W tym miejscu podkreślić należy, że podstawowe trudności związane z badaniami proveniencyjnymi zasobu „Ignisa” wynikają z faktu promowania po szyldem Towarzystwa publikacji wydanych przez pierwotną firmę L. Fiszera – E. Wende i Spółka¹³.

Ludwik Fiszer jako współtwórca TW „Ignis”

Prezes zarządu TW „Ignis” L. Fiszer (metrykalnie Rudolf Ludwik, urodzony w 1890 r.)¹⁴ był pierworodnym synem Ludwika Fiszera seniora, nestora łódzkiego rodu księgarzy. Od najmłodszych lat wykazywał zainteresowanie książkami i, jak zapisał we wspomnieniach, każdą wolną chwilę spędzał w księgarni ojca¹⁵. W wieku 19 lat wyjechał na praktykę do Lipska, a następnie Paryża i Londynu. W 1911 r. sprzedał swoje udziały w firmie ojca i nabył od Andrzeja Turkuła warszawską księgarnię sortymentową E. Wende i Spółka, którą prowadził do 1928 r.¹⁶ W okresie poprzedzającym I wojnę światową Fiszer zainicjował serie: Biblioteka Naukowa Wendego, Wendego Biblioteka Klasyków Polskich i Biblioteka Historyczna oraz wydawał czasopisma: „Książka” (1901–1913) z dodatkiem „Miesięcznik Bibliograficzny” i „Życie Polskie”. W latach 1913–1914 był także wydawcą dodatków do „Świata” i „Wsi Ilustrowanej” („Wśród książek. Poradnik Bibliograficzny” i „Co czytać”). W ramach działalności oświatowej i edukacyjnej publikował albumy i elementarze oraz prowadził Polską Składnicę Pomocy Szkolnych. Po zakończeniu I wojny światowej wraz z Janem Gebethnerem, Jakubem Mortkowiczem, Gustawem Wolffem i Zygmuntem Arctem założył Towarzystwo Księgarni Kolejowych „Ruch”. W tym samym roku wraz z Janem Ignacym Majewskim, dyrektorem „Ruchu”, nabył w Poznaniu księgarnię M. Niemierkiewicza, która działała pod nazwą Fiszer i Majewski „Księgarnia Uniwersytecka” Sp. z o.o. – od 1929 do zamknięcia w 1940 roku pod nazwą Jan Jachowski: Księgarnia Uniwersytecka.

13 W katalogach „Ignisa” znajdujemy książki wydane nakładem E. Wende i S-ka. Także sam Fiszer w swoich wspomnieniach wprowadza pewne zamieszanie, nie zawsze rozróżniając informacje o repertuarze „Ignisa” i firmy E. Wende i S-ka.

14 *ulica Piotrkowska 47*, [online] <https://piotrkowska-nr.pl/ulica-piotrkowska-47> [dostęp 20.06.2023].

15 L. Fiszer, dz. cyt., s. 5.

16 Pod zarządkiem L. Fiszera księgarnia zyskała charakter naukowy i stała się przed wybuchem I wojny światowej największą polską hurtownią dla księgarzy, zob. *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 226.

Potencjał wydawniczy i profesjonalizm firmy Fiszera, a także jego wcześniejsze powiązania z PPS¹⁷, zdecydowały o tym, że w 1920 r. zaproponowano młodemu, acz doświadczonemu już księgarzowi prowadzenie oficyny partyjnej pod nazwą: Towarzystwo Wydawnicze „Ignis” Sp. akc. Nazwa oznaczająca z języka łacińskiego *plomień, ogień*, podkreślać miała programowe założenia polityczne i kulturalno-oświatowe oficyny. Jako sygnet wydawnictwa przyjęto powszechnie rozpoznawalny w tym okresie i nieposiadający negatywnych konotacji przedchrześcijański symbol ognia, w postaci równoramiennego krzyża Thora¹⁸. Na publikacjach z 1920 r. znajdujemy jego pierwotną wersję, z pradawnym symbolem na pierwszym planie. W latach następnych sygnet przybrał formę wieńca zwieńczonego nazwą własną firmy z wkomponowanym centralnie znakiem krzyża.

Statut Towarzystwa został zatwierdzony 6 VII 1921 r. i opublikowany w numerze 155 „Monitora Polskiego” z dnia 12 lipca tegoż roku¹⁹. Kapitał zakładowy spółki wynosił 50 mln. marek polskich i podzielony został na 50 000 akcji, po 1000 mkp. Jego wysokość porównywalna była z kapitałem Polskiej Składnicy Pomocy Szkolnych²⁰. W gronie udziałowców znaleźli się przedstawiciele „ówczesnego obozu demokratycznego”²¹. Oficjalnymi założycielami spółki²² zostali: L. Fiszer (prezes zarządu), Mieczysław Markiewicz²³, Jan Szmurło²⁴, Marian

17 Kontakty księgarni E. Wende z PPS datują się na lata 1912–1914, zob. D. Adamczyk, dz. cyt., s. 207.

18 Symbol ten obecny w pogańskich wierzeniach ludów europejskich, azjatyckich oraz obu Ameryk, posiadał na początku XX w. pozytywne konotacje i kojarzony był ze szczęściem, życiową pomyślnością. W Polsce w okresie międzywojennym pojawiał się m.in. na emblematkach pułków strzelców podhalańskich oraz 4 Pułku Piechoty Legionów, por. A. Smoliński, *Rodowód, dzieje i symbolika swastyki w pułkach strzelców podhalańskich Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, „Przegląd Przemyski” 2013, t. 49, z. 1, s. 161–198; T. Zawistowski, *Orzeł na krzyżu niespodzianym*, „Biuletyn IPN pamięć.pl”, [online] <http://www.polska1918-89.pl/pdf/orzel-na-krzyzu-niespodzianym,6459.pdf> [dostęp 04.09.2023].

19 *Statut Spółki Akcyjnej pod firmą «Towarzystwo Wydawnicze «Ignis», Spółka Akcyjna». Przedruk z *Dzien. Urzęd. «Monitor Polski», No 155 z dn. 12 lipca 21 r.*, Warszawa 1921, s. 21.*

20 *Polska składnica pomocy szkolnych*, „Kurier Warszawski” 1920, nr 306, s. 6.

21 I. Werschler, dz. cyt., s. 158.

22 *Statut Spółki Akcyjnej...*, s. 21. Zgodnie z ówczesną regułą, przyjętą w nowo powstających firmach wydawniczych działających na zasadach spółek handlowych, do składu zarządu wchodził nie tylko przedstawiciel branży wydawniczej i drukarskiej. Tak też było w przypadku „Ignisa”.

23 Brak dostatecznych danych źródłowych pozwalających jednoznacznie ustalić tożsamość M. Markiewicza. Prawdopodobnie chodzi o inż. Mieczysława Dunin-Markiewicza (1888–1933), członka zarządu Fabryki Maszyn i Odlewni, Orthwein, Karasiński i Spółka, Sp. akc. w Warszawie, który w latach 30. XX w. pełnił funkcję dyrektora Towarzystwa dla Handlu, Przemysłu i Rolnictwa TEHATE oraz Towarzystwa Akcyjnego „Perun”. Zob. *Obwieszczenia*, „Tygodnik Handlowy” 1925, nr 51–52, s. 13–14; *Z życia przedsiębiorstw*, „Gazeta Handlowa” 1930, nr 35, s. 2; [Nekrolog], „Kurier Warszawski” 1933, nr 137, s. 8; tamże, nr 139, s. 18.

24 Prof. dr med. J. Szmurło (1867–1952), lekarz, balneolog, historyk medycyny, działacz społeczny i polityczny, związany z Uniwersytetem Warszawskim, Uniwersytetem Stefana Batorego

Ponikiewski²⁵ oraz Adam Zarzecki (prezes rady nadzorczej)²⁶. Towarzystwo subwencionowane było przez PPS za pośrednictwem Banku Ludowego²⁷, nad którym bezpośredni nadzór sprawował Centralny Komitet Wykonawczy²⁸.

Główna siedziba „Ignisa” mieściła się w Warszawie w lokalu księgarni E. Wende, przy ulicy Krakowskie Przedmieście 9²⁹. Powiązania obu firm widoczne były również na drukach firmowych i znakach własnościowych „Ignisa”. Na dokumentach z pierwszych lat działalności przy nazwie Towarzystwa widnieje adnotacja: „dawniej E. Wende i Spółka” (Fot.1).

W latach 20. XX w. Fiszer był także właścicielem księgarni M. Niemierkiewicz w Poznaniu i oddziału Towarzystwa Księgarń Kresowych w Toruniu. To ostatnie przekształcone zostało w późniejszym okresie w toruńską filię „Ignisa”, działająca równolegle z oddziałem w Siedlcach (przy ulicy Warszawskiej). W Toruniu „Ignis” prowadził także wypożyczalnię przy ulicy Szerokiej 34, z dostępem do 2 tys. książek³⁰. Nazwy filialnych ośrodków pojawiały się na publikacjach Towarzystwa w latach 1920–1923. Był to też najlepszy okres w dziejach firmy. Oficyna dysponowała w tym czasie pokaźnymi funduszami i współpracowała z wybitnymi autorami oraz dużymi firmami poligraficznymi. Dobrze prosperowały ośrodki pozawarszawskie. Nawiązana została ścisła współpraca ze środowiskiem Skamandra i „Ignis” stał się wydawnictwem

w Wilnie i Uniwersytetem Łódzkim. Praktykował w szpitalach i sanatoriach Warszawy, Wilna, Łodzi i Ciechocinka. Odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (1933), Medalem Niepodległości (1935) i Złotym Krzyżem Zasługi (1936). Zob. P.T. Cichocki, *Prof. dr med. Jan Szmurło (1867–1952)*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2011, nr 2, s. 579–594.

25 Inż. M. Ponikiewski (1876–1954) działacz społeczny, wolnomularz, żołnierz I Brygady Legionów Polskich. W latach 1922–1923 pełnił funkcję dyrektora Towarzystwa dla Handlu, Przemysłu i Rolnictwa TEHATE. W latach 30. XX w. był m.in. wicedyrektorem Funduszu Pracy. Zob. L. Hass, J. Kubiński, *Ponikiewski Marian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 27/2, red. W. Konopczyński, E. Rostworowski, Kraków 1935, s. 493–494; *Na widnokręgu politycznym*, „Express Kaliski” 1937, nr 304, s. 2.

26 D. Adamczyk (dz. cyt., s. 207), pisząc o prezesie rady nadzorczej „Ignisa”, zarządcy Polskiej Składnicy Pomocy Szkolnych, wskazuje na Adama Zarzyckiego. Jednakże zapisy dostępnej wersji statutu TW „Ignis” oraz przeprowadzona na potrzeby niniejszego opracowania kwerenda prasowa i bibliograficzna wskazują, że chodzi tu o A. Zarzeckiego (1880–1948), matematyka, autora podręczników dla szkół, członka Komisji Zajęć Pozaszkolnych Zarządu m. stołecznego Warszawy (1916), związanego z Księgarnią E. Wende i Polską Składnicą Pomocy Szkolnych oraz zaprzyjaźnionego z naczelnym grafikiem „Ignisa” Tadeuszem Gronowskim. Zob. *Polska składnica pomocy szkolnych...*, s. 6; *Zarząd m. stołecznego Warszawy*, „Nowa Gazeta” (wyd. poranne) 1916, nr 428, s. 4.

27 Siedziba założonego przez PPS Banku Ludowego mieściła się w Warszawie przy ulicy Marszałkowskiej 99, zob. D. Adamczyk, dz. cyt., s. 206, przypis 84.

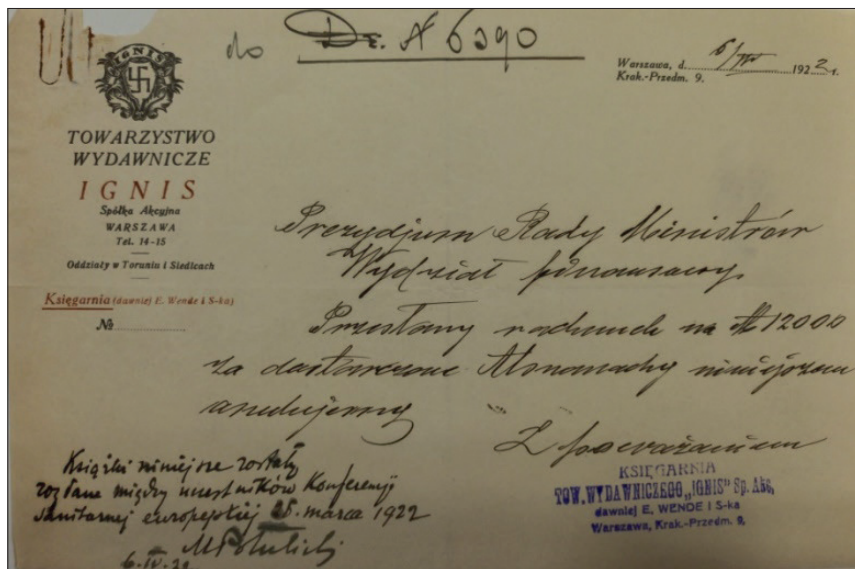
28 AAN, KC PZPR, Zakład Historii Partii, sygn. 2/1251/0 (114/III-4), Polska Partia Socjalistyczna. CKW – okólniki, instrukcje, komunikaty, pisma (1922), k. 21.

29 I. Werschler podaje błędnie adres Krakowskie Przedmieście 7, zob. I. Werschler, dz. cyt., s. 157.

30 Por. *Katalog wypożyczalni książek Towarzystwa Wydawniczego «Ignis» Sp. Akc.*, Toruń [1923].

grupy. W 1922 r. przejął także wydawanie, założonego w 1920 r. „Skamandra”³¹ i rozpoczął publikację serii literackiej Książki „Ignisa”.

Fot. 1. Dokument sprzedaży „Almanach Polonais” (1922).

Źródło: AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 2/8/0/3.4/II6390.22.

Dobra passa pierwszych lat działalności zakończyła się w 1924 r. Dbałość o wysoki poziom literacki i naukowy oraz zamówienia od organów państwowych i partyjnych nie przełożyły się na dochody firmy. W sytuacji zagrożenia upadłością, spowodowaną wydawaniem deficytowych publikacji i niefrasobliwością finansową kadry zarządzającej³², L. Fiszer podjął decyzję o odkupieniu od PPS akcji Towarzystwa i połączeniu firmy z księgarnią E. Wende. W wyniku tych działań powstała spółka akcyjna pod nazwą Towarzystwo Wydawnicze „Ignis” (E. Wende i S-ka). Rozwiązanie to jedynie na krótki czas zapobiegło likwidacji oficyny. Reforma walutowa, zmiana oprocentowania bankowego i beztroška płatnicza Fiszera spowodowały czterokrotne zwiększenie zadłużenia spółki (ze 100 tys. do 400 tys. zł). O bankructwie zadecydowały dodatkowo chybione, deficytowe przedsięwzięcia wydawnicze³³. Na początku 1925 r. rozwiązane zostały umowy z dyrektorami wydawnictwa: T. Hołówką (z dniem

31 Pierwszym wydawcą „Skamandra” był Wydział Informacji i Propagandy Ministerstwa Spraw Wojskowych. Od 1921 r. pismo wydawała Księgarnia E. Wende i S-ka.

32 L. Fiszer, dz. cyt., s. 224.

33 Chodzi o *Anatomię patologiczną* Józefa Hornowskiego, *Przerób buraków* Maksymiliana Pawłowskiego i *Chemię fizjologiczną* Jakóba Parnasa, zob. L. Fiszer, dz. cyt., s. 236.

1 I 1925 r.) oraz Wacławem Czarskim³⁴. W tym też roku ukazały się ostatnie publikacje sygnowane przez Towarzystwo Wydawnicze „Ignis” (E. Wende i S-ka) oraz zamknięte zostały filie w Toruniu³⁵ i Siedlcach³⁶.

L. Fiszer nie zaprzestał jednak działalności wydawniczej³⁷. Przedsiębiorczy Lunio, jak nazywano Fiszera, rozpoczął w 1925 r. wydawanie Biblioteki Groszowej, serii tanich powieści w cenie 95 gr., ukazujących się w odstępach tygodniowych i redagowanych przez H. Zajączkowskiego i Stanisław Mikołaja Łubę³⁸. W latach 1925–1927 ukazało się w ramach serii ponad 200 tytułów³⁹. Nakłady serii osiągały, według informacji podanych przez L. Fiszera, rekordową wysokość 60 tys. egz.⁴⁰ Na książkach nadal widniało Towarzystwo Wydawnicze „Ignis” obok warszawskiej firmy: E. Wende oraz poznańskiej: Fiszer i Niemierkiewicz.

Mimo początkowych sukcesów sprzedażowych nieuczciwe działania konkurencji (naśladownictwo oraz niższe ceny) spowodowały spadek zainteresowania „groszówkami Wendego” i wymusiły zmniejszenie nakładów. Na niewiele zdało się zastrzeżenie znaku serii – obok symbolu graficznego na publikacjach pojawiał się zapis: „Znak 95 groszowego prawnie zarejestrowany i naśladownictwa będą sądownie ścigane”. 15 I 1928 r. L. Fiszer zamknął, jak napisał we wspomnieniach, firmę Ignis-Wende, a „na gruzach [...] księgarni powstała świetnie prowadzona księgarnia Trzaski, Everta i Michalskiego, specjalizująca się w wydawaniu dzieł monumentalnych”⁴¹.

Likwidację firmy E. Wende i Spółka odnotowała redakcja „Przeglądu Księgarskiego”⁴². Fakt ten skomentował w periodyku także Jan Muszkowski⁴³. Za-

34 Fiszer zmuszony był do wypłacenia odchodzącemu kierownictwu wysokich odszkodowań, zob. L. Fiszer, dz. cyt., s. 237.

35 Oddział w Toruniu przeszedł w dniu 28 VII 1925 r. na własność firmy Bracia Bazańscy, Bydgoszcz-Grudziądz, zob. *Informacje i Wiadomości*, „Przegląd Księgarski” 1925, nr 17, s. 451.

36 Oddział w Siedlcach przejęła Maria Szawelska i prowadziła pod nazwą Księgarnia „Ignisa”, zob. *Słownik pracowników książki polskiej...*, s. 227.

37 Trudno jednoznacznie ustalić datę likwidacji „Ignisa”. Niektóre źródła podają rok 1924 jako ostatni w dziejach firmy, zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, pod red. A. Birkenmajera, Wrocław 1971, k. 716. Wg przekazów Fiszera firma formalnie przestała istnieć w początkach 1925 r. W tym też roku ukazały się ostatnie wydania sygnowane przez Towarzystwo „Ignis” (E. Wende i S-ka). Natomiast trzy lata później, w styczniu 1928 roku, uruchomione zostały procedury likwidacyjne firmy Ignis-Wende. Zob. L. Fiszer, dz. cyt., s. 239.

38 Od 1925 r. Fiszer wydawał także powieści Aleksandra Dumasa w serii Biblioteka Przygód Romantycznych, również w cenie 95 r. W ramach cyklu tym ukazały się 52 tomy (według danych z NUKAT).

39 Po likwidacji firmy L. Fiszera wydawanie serii przejął F. Winawer, zob. A. Jędrych, *Polskie serie literackie i paraliterackie 1901–1939*. Cz. 1, Łódź 1991, s. 128.

40 L. Fiszer, dz. cyt., s. 238.

41 Tamże, s. 239.

42 „Przegląd Księgarski” 1928, nr 2, s. 1 [ogłoszenie].

43 J. Muszkowski, *E. Wende i Spółka*, „Przegląd Księgarski” 1928, nr 8, s. 115–120.

sadnym wydaje się przytoczenie w całości słów twórcy *Życia książki*, odczytując je także w kontekście sympatii socjalistycznych ich autora:

Przy współudziale Ludwika Fiszera powstała w 1920 roku spółka akcyjna p.f. Ignis, z celem wydawania dzieł beletrystycznych, które firma E. Wende i Sp. publikowała dotąd tylko dorywczo, poświęcając się przede wszystkim wydawnictwom treści naukowej, wierna dotychczasowej tradycji. Nakładem «Ignisa» pojawił się szereg utworów literackich pierwszorzędnej wartości, które torowały drogę zastępowi najmłodszych autorów do zasłużonej popularności, w poprawnym, często świetnym wykonaniu graficznemu drukarni «Rola» Jana Buriana i in. Energicznymi kierownikami nowej placówki byli, obok Ludwika Fiszera, Wacław Czarski i Tadeusz Hołówko⁴⁴.

W 1928 r. Fiszer porzucił branżę wydawniczą i wyjechał do Brazylii. Po powrocie do kraju, w 1933 r. założył w Warszawie mały antykwariat przy ulicy Marszałkowskiej 96, który działał do wybuchu II wojny światowej.

Program i repertuar wydawniczy TW „Ignis”

Wokół „Ignisa” skupiła się „elita młodej literatury, sztuki i poezji”⁴⁵, w tym grono literatów spod znaku Skamandra. Związki skamandrytów z oficyną, obok relacji towarzyskich, określone były sympatiami politycznymi, które sytuowały ich „po stronie «lewicującego», powiązanego z PPS, «demokratycznego» odłamu obozu belwederskiego”⁴⁶. Współpracę z Towarzystwem podjęła też liczna grupa twórców i polityków legitymujących się legionowymi związkami. Z grona byłych legionistów rekrutowali się kierownicy literaccy – Kazimierz Wierzyński oraz Władysław Zawistowski. Ten ostatni pełnił także funkcję redaktora „Skamandra” (do 1922 r.), a w latach 30. był współpracownikiem sanacyjnego „Pionu” (1933–1939) oraz naczelnikiem Wydziału Sztuki w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Z wydawnictwem związał się nadto Juliusz Kaden-Bandrowski, kronikarz I Brygady Legionów Polskich i adiutant Józefa Piłsudskiego. Zespół spółki wydatnie zasilali także członkowie PPS. W 1921 r. do pracy w wydawnictwie partyjne kierownictwo oddelegowało T. Hołówkę, aktywnego działacza⁴⁷, redaktora naczelnego „Trybuny”, członka Centralnego Komitetu Wykonawczego. Pełnił on w latach 1923–1924 wraz z W. Czarskim funkcję dyrektora „Ignisa”⁴⁸, zasiadając jed-

44 Tamże, s. 119.

45 L. Fiszer, dz. cyt., s. 224.

46 J. Stradecki, dz. cyt., s. 71.

47 Działalność partyjną Hołówki w latach 1919–1921 omówił szczegółowo I. Werschler wskazując, że współpracę z „Ignisem” przyjął on ze względów finansowych, zob. I. Werschler, dz. cyt., s. 130–137, 156.

48 D. Adamczyk, dz. cyt., s. 210 oraz I. Werschler, dz. cyt., s. 158.

nocześnie w Radzie Nadzorczej Spółdzielni Wydawniczo-Księgarskiej „Nowe Życie”⁴⁹ oraz w zarządzie TUR. Związki te przełożyły się na współpracę zarządu „Ignisa” z TUR-em, o czym będzie mowa dalej.

Program literacki zakładał promocję wysokiej jakości literatury, ze szczególnym uwzględnieniem młodych poetów. Wydawali tu zwłaszcza: Julian Tuwim, Jan Lechoń, K. Wierzyński, Antoni Słonimski oraz Jarosław Iwaszkiewicz. Towarzystwo pozyskało także autorów starszego pokolenia, wcześniej związanych ze Spółką Nakładową „Książka”⁵⁰, jak Zofia Rygier-Nałkowska czy Waclaw Grubiński. Uznaniem cieszyli się zwłaszcza J. Kaden-Bandrowski oraz Andrzej Strug. Książki tego ostatniego przynosiły największe dochody⁵¹, a *Mogila nieznanego żołnierza* doczekała się aż trzech wydań. Natomiast pozycję J. Kadena-Bandrowskiego w Towarzystwie, określały wcześniejsze związki z Wydziałem Informacji i Propagandy Ministerstwa Spraw Wojskowych, pierwszym wydawcą „Skamandra”, oraz jego osobiste relacje z T. Hołówką⁵².

Na płaszczyźnie ideowej za główną wytyczną przyjęto realizację ambitnego planu wydawniczego, obliczonego na podnoszenie poziomu oświaty i czytelnictwa za pośrednictwem „dzieł o wysokiej wartości artystycznej, będących przejawem twórczego ducha ludzkości”⁵³. W założeniu twórców oficyna miała pełnić funkcję instytucji promującej polską kulturę i naukę, skupiając zarówno uznane osobowości pióra, jak i debiutujących twórców. Zadania te realizowano za pośrednictwem literatury wysokiego obiegu oraz dzieł naukowych i wydawnictw propagujących idee społeczno-polityczne. Kształtowany według tych założeń repertuar miał zapewnić właściwy rozwój intelektualny i kulturalny jednostce oraz społeczeństwu.

Według dokonanych ustaleń, nakładem „Ignisa” w latach 1920–1925 ukazało się nie mniej niż 235 pozycji⁵⁴, najwięcej w 1923 r. (blisko 70 publikacji) – por. tab. 1. Ich nakład wahał się od 1000 do 5000 egzemplarzy i był porównywalny ze wskaźnikami osiąganymi przez największe wydawnictwa międzywojenne, jak Gebethner i Wolff, czy M. Arct. Niektóre tytuły wydawano dodatkowo w seriach limitowanych (6–15 egz.), na papierze czerpanym. Tytuły „Ignisa” stanowiły ok. 1% całości polskiej produkcji wydawniczej tego okresu⁵⁵.

49 *Słownik pracowników książki polskiej...*, s. 338.

50 Spółka Nakładowa „Książka” działała w latach 1904–1907 we Lwowie, a następnie w Krakowie. Jej współtwórcami byli działacze PPS, PPSD i PPSz. Oficyna wydawała prace polityczno-ekonomiczne oraz literaturę piękną, zob. D. Adamczyk, dz. cyt., s. 106–110.

51 L. Fiszer, dz. cyt., s. 222–223.

52 Tamże, s. 222.

53 *Książki Ignisa. Prospekt wydawnictwa*, Warszawa 1923, s. 2.

54 Liczba ta obejmuje publikacje (także wznowienia), w których podano „Ignisa” jako wydawcę. Dla książek wielotomowych jednostkę obliczeniową stanowił pierwszy tom.

55 Wskaźnik procentowy ustalono na podstawie danych za 1924 r. W tym roku wydanych zostało w Polsce 5138 tytułów, za: B. Bienkowska, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005, s. 216.

Tab. 1. Statystyka publikacji TW „Ignis”

Rok	Liczba publikacji
1920	6
1921	29
1922	53
1923	69
1924	59
1925	19
Razem	235

Oprac. własne na podstawie katalogów wydawniczych TW „Ignis” oraz katalogu BN i NUKAT.

W repertuarze przeważała literatura piękna polska i obca (ponad 60%) – patrz tab. 2. Ważną jego część stanowiła poezja polska. Towarzystwo było wydawcą większości tomików skamandrytów. A. Słonimski wydał tu zbiory *Parada* (nakładem „Skamandra”, 1920), *Droga na wschód* (1924), *Godzina poezji* (1923) oraz powieści: *Teatr w więzieniu* i *Torpeda czasu* (1924). Nakładem „Ignisa” ukazały się również utwory poetyckie K. Wierzyńskiego – *Wiosna i wino* (1921), *Wróble na dachu* (1921), *Wielka Niedźwiedzica* (1923), *Pamiętnik miłości* (1925); J. Tuwima – *Czyhanie na Boga* (1922), *Siódma jesień* (1922), *Wiersze* (t. 4, 1923); J. Lechonia – *Rzeczpospolita Babińska* (1920), *Śpiewy historyczne* (1920), *Karmazynowy poemat* (1922), *Srebrne i czarne* (1924). W czołówce twórców współpracujących z oficyną znalazł się także J. Iwaszkiewicz. W „Ignisie” wydał on powieści *Ucieczka do Bagdadu* i *Hilary syn buchaltera* oraz trzy tomiki wierszy⁵⁶. Łącznie nakładem „Ignisa” ukazało się nie mniej niż 25 dzieł Skamandrytów⁵⁷.

Towarzystwo promowało także mniej znanych poetów. Wydano m.in. zbiory: Jana Lemańskiego (*Księga rodzaju; Tao*), Gabriela Karskiego (*Musujący poranek; Gra*) i Zdzisława Kleszczyńskiego (*Podróż poślubna; Żywot Colombiny*). W okolicach 1923 r. do rąk czytelników trafił prospekt pod znamienym tytułem: *Biblioteka Poetycka*. Nie była to oficjalna nazwa serii, a jedynie zabieg promocyjny. W prospekcie znalazły się 22 pozycje, w tym: Charlesa Baudelaire’a *Moje serce obnażone*, Juliana Ejsmonda *Miłość wieczna* i *Podręcznik całowania*, Leonarda Podhorskiego-Okołowa *Droga do Emaus* oraz Owidiusza *Sztuka kochania*.

W zakresie twórczości epickiej prym wiodły utwory literatów pokolenia młodopolskiego, wspomnianych wcześniej: W. Grubińskiego (sześć tytułów), A. Struga (cztery tytuły) i J. Kadena-Bandrowskiego (cztery tytuły). Znaczną

⁵⁶ Były to: *Legendy i Demeter* (1921), *Oktostychy* (1922) i *Dionizje* (1922).

⁵⁷ Proweniencję wydawniczą części z nich ustalił jako pierwszy J. Stradecki, dz. cyt., s. 63 i 240, przyp. 123.

część piśmiennictwa beletrystycznego (ok. 16%) stanowiły przekłady literatury obcej. Około 1921 r. „Ignis” wypuścił polską edycję dzieł Jacka Londa. Opublikowano m.in. *Prawo białego człowieka*; *Odyseję Północy*; *Serce kobiety*; *Opowiesci Południowego Oceanu*; *Włóczęgę*. Na repertuar literatury zagranicznej złożyły się nadto powieści Rudyarda Kiplinga, Bernarda Shawa, Oscara Wilde’a i Josepha Conrada. Z dorobku tego ostatniego wydano: *Murzyna z załogi* oraz *Fantazję Almayera*, *Między łądem a morzem* i *Sześć opowieści*. Łącznie nakładem „Ignisa” ukazało się 40 przekładów literatury obcej, głównie anglojęzycznej, w tłumaczeniach: Stanisławy Kuszelewskiej, Jerzego Bohdana Rychlińskiego, J. Iwaszkiewicza, J. Tuwima, Anieli Zagórskiej, Karola Lilienfeld-Krzewskiego, stałego recenzenta „Drogi”, oraz Adama Koca, Wilama Horzycy, W. Rzymowskiego i G. Karskiego.

W trzecim roku działalności powstała małoformatowa seria Książki „Ignisa”, promująca klasykę polską i obcą, redagowana przez Stefana Frycza, Alfreda Toma i W. Zawistowskiego. Książki wydawane były w nakładzie 2–5 tys. egz. i drukowane w Zakładach Graficznych B. Wierzbickiego i S-ki. Serię otwierał pierwszy tom *Poezji* Adama Mickiewicza, reprint wydania wileńskiego Józefa Zawadzkiego z 1822 r. W ramach serii ukazały się m.in. utwory: Adolfa Dygasińskiego *Łabędzia woda*, Stanisława Witkiewicza *Myśli*, zaś z literatury obcej Roberta L. Stevensona *Klub samobójców* i Gotfryda Kellera *Romeo i Julia na wsi*. Seria przetrwała do 1924 r. Jako ostatni, 18. tom, wydany został *Podkapitan Rybnikow* Aleksandra Kuprina⁵⁸. Projekt zyskał uznanie, zwłaszcza w kręgach wyrobionych literacko czytelników. Pochlebnie wypowiadała się o nim redakcja „Wiadomości Literackich”, nazywając wydawane tu przekłady „drobnymi perłami przedziwnej wartości”⁵⁹. Literatura piękna ukazywała się także w seriach: Biblioteka Arcydzieł Literatury, Biblioteka Artystyczna, Liryka Rosyjska⁶⁰.

Z oczywistych względów ważne miejsce w ofercie zajmowały prace ideowe i społeczno-ekonomiczne. Wydano ponad 40 prac o tym charakterze. Znalazły się wśród nich publikacje autorstwa: T. Hołówki, Maksymiliana Aksta (pseud. Maksymilian Weronicz), Edwarda Szturm de Sztrema. Towarzystwo zyskało też prawo pierwodruku pism i wystąpień J. Piłsudskiego⁶¹. Dzięki staraniom T. Hołówki opublikowano: *Wspomnienia o Gabrielu Narutowiczu*; *Rok 1920*.

58 Ustalenia te znajdują potwierdzenie w opracowaniu A. Jędrych, *Polskie serie literackie...* Cz. 1, s. 353–354. Plan wydawniczy przewidywał wydanie co najmniej 25 tomów w serii Książki „Ignisa”. Prospekt wydawnictwa z 1923 r. zawierał 12 wydanych utworów oraz zapowiedzi 13 przygotowanych do druku i 52 planowanych, zob. *Książki Ignisa. Prospekt...*, s. 5–14.

59 *ji*, *Książki Ignisa*, „Wiadomości Literackie” 1924, nr 8, s. 3.

60 Inicjowanie i wydawanie przez L. Fiszera szeregu poważnych serii wydawniczych świadczyło o głębokiej znajomości reguł rynku czytelniczego, odwadze i potencjale wydawniczym firm, które prowadził – por. J. Dunin, *Przedmowa*, [w:] A. Jędrych, *Polskie serie literackie...* Cz. 1, s. III.

61 D. Adamczyk, dz. cyt., s. 210–211.

Z powodu pracy M. Tuchaczewskiego «Pochód za Wisłę» oraz O wartości żołnierza Legionów. Odczyt wygłoszony we Lwowie na «Drugim ogólnym zjeździe Legionistów» w dniu 5 sierpnia 1923; Rok 1863. Odczyt wygłoszony d. 20. I. 1924 w Warszawie; W dziesiątą rocznicę powstania legionów (przemówienie wygłoszone dnia 10. VIII. 24. na Zjeździe Legionistów w Lublinie). Nakładem Towarzystwa ukazały się także książki o marszałku Piłsudskim – autorstwa Antoniego Anusza *Józef Piłsudski* (1923) oraz *Uwolnienie Piłsudskiego. Wspomnienia organizatorów ucieczki* (1924).

Piśmiennictwo społeczno-polityczne wydawane było w ramach takich serii jak: Kultura Nowej Polski, Biblioteka Zagadnień Politycznych, Biblioteka Pamiętników „Z Niedawnej Przeszłości”, Dokumenty Historyczne, Przyczynki do Sprawy Walutowej w Polsce, Biblioteka Miesięcznika „Droga”, U Źródeł Niemocy Rzeczypospolitej (nakładca: redakcja „Drogi”).

Niewielki procent produkcji wydawniczej stanowiły prace naukowe, głównie z zakresu nauk ścisłych, medycyny i prawa (ok. 5%), publikowane m.in. w ramach redagowanej przez Władysława Wakara serii Biblioteka Komunalna Wendego⁶² oraz w cyklu Wykłady Powszechno Uniwersytetu Poznańskiego.

„Ignis” był także wydawcą książek dla dzieci i młodzieży (25 tytułów)⁶³, materiałów pedagogiczno-oświatowych i podręczników do nauki zawodu (seria Biblioteka Techniczno-Naukowa dla Wszystkich Fiszer). Nakładem Towarzystwa ukazały się m.in.: Zofii Perkowskiej i Marii Hertzberżanki *Nauka poprawnego pisania* (1920), Władysławy Weychert-Szymanowskiej *Nauczanie dorosłych czytania i pisania* (1921), Heleny Orszy [Radlińskiej] *Jak prowadzić biblioteki wędrownie* (1922) oraz Wiktora Chrupka *O reformę wychowania moralnego w naszej szkole* (1924).

Tabela 2. Struktura oferty wydawniczej TW „Ignis”

Rodzaje piśmiennictwa	Udział procentowy
Literatura piękna – polska	50%
Literatura piękna – obca	16%
Książki społeczno-ekonomiczne	16%
Literatura dla dzieci i młodzieży	10%
Książki naukowe (medycyna prawo, matematyka)	5%
Materiały branżowe	3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie katalogów wydawniczych TW „Ignis” oraz katalogów BN i NUKAT.

62 Na całość Biblioteki Komunalnej Wendego złożyło się 10 pozycji (dane za: L. Fiszer, dz. cyt., s. 224). Część z nich ukazała się nakładem „Ignisa”.

63 Wg ustaleń D. Adamczyk ukazały się nie mniej niż 22 tytuły książek dla dzieci, zob. D. Adamczyk, dz. cyt., s. 212.

Towarzystwo współpracowało z licznymi drukarniami warszawskimi i prowincjonalnymi. Najdłużej z Drukarnią „Rola” Jana Buriana, w której drukowano także „Skamandra”, Drukarnią Krajową W. Kawczyńskiego i E. Egerta, Zakładami Graficznymi B. Wierzbicki i Spółka, Drukarnią „Robotnika” oraz krakowską Drukarnią Narodową i białostocką Drukarnią Polską. Zlecenia poligraficzne otrzymywały także firmy z Łodzi, Poznania, Torunia i Wilna oraz drukarnie zlokalizowane w mniejszych ośrodkach, jak Kalisz czy Opoczno. W latach 1920–1925 PPS-owska oficyna współpracowała z ponad 30 firmami drukarskimi. Ich listę zawiera tab. 3.

Tab. 3. Wykaz drukarni współpracujących z TW „Ignis”

Lp.	Miejscowość	Nazwa drukarni	Lata
1.	Białystok	Polska Drukarnia	1922,1924
2.	Białystok	Drukarnia Zrzeszenia Samorządów	1925
3.	Kalisz	Zakłady Graficzne T. Żbikowski	1925
4.	Kraków	Drukarnia Narodowa	1921–1925
5.	Kraków	Drukarnia Związkowa	1924
6.	Lublin	Drukarnia Towarzystwa Straży Kresowej	1923
7.	Łódź	Drukarnia Państwowa	1925
8.	Łódź	Zakłady Graficzne Grapowa i Mazurkiewiczza	1923–1925
9.	Opoczno	Drukarnia Polska	1922
10.	Piotrków	Drukarnia Narodowa	[b.d.]
11.	Poznań	Drukarnia Spółki Zjednoczenia Młodzieży	1923
12.	Toruń	Drukarnia Robotnicza W. Pawlak i S-ka	1923
13.	Warszawa	Drukarnia „Drukarz”	1924
14.	Warszawa	Drukarnia „Robotnika”	1922–1924
15.	Warszawa	Drukarnia „Rola” J. Buriana	1920–1921
16.	Warszawa	Drukarnia Akademicka	1923
17.	Warszawa	Drukarnia Artystyczna K. Kopytkowski i S-ka	1924
18.	Warszawa	Drukarnia Handlowa	1922
19.	Warszawa	Drukarnia i Litografia pf. Jan Cotty	1922,1924
20.	Warszawa	Drukarnia Krajowa W. Kawczyńskiego i E. Egerta	1921–1923
21.	Warszawa	Drukarnia Lucjana Bogusławskiego	1921, 1923–1924
22.	Warszawa	Drukarnia R. Olesiński, W. Merkel i S-ka	1923
23.	Warszawa	Drukarnia Stołeczna R. Belke i S-ka	1925
24.	Warszawa	Drukarnia Techniczna	1922–1923
25.	Warszawa	Drukarnia Towarzystwa Straży Kresowej	1923
26.	Warszawa	Drukarnia Wł. Łazarskiego	1920

Lp.	Miejscowość	Nazwa drukarni	Lata
27.	Warszawa	Drukarnia Współczesna	1921
28.	Warszawa	Drukarnia Sekcji Ministerstwa Spraw Wojskowych	1924
29.	Warszawa	Spółka Wydawnicza Powszechna	1924
30.	Warszawa	Zakład Graficzny „Drukarnia Bankowa”	1925
31.	Warszawa	Zakłady Drukarskie W. Piekarniaka	1921, 1924
32.	Warszawa	Zakłady Graficzne B. Wierzbicki i S-ka	1922–1925
33.	Warszawa	Zakłady Graficzne Koła Polek	1923
34.	Warszawa	Zakłady Graficzne Straszewiczów	1921
35.	Warszawa	Zakłady Graficzne W. Maślankiewicz i F. Jabczyński	1921, 1923
36.	Wilno	Tłocznia „Lux”	1925

Źródło: oprac. własne.

Druki „Ignisa” odznaczały się starannością edytorską i wysokim poziomem graficznym. Do współpracy pozyskano młodego plastyka Tadeusza Gronowskiego, związanego z redakcją „Pro Arte et Studio” i „Skamandra”. Z wydawnictwem związali się także inni wybitni graficy tego okresu, jak: Stefan Norblin, Maja Berezowska oraz Zofia Stryjeńska, Karol Hiller, Edward Bartłomiejczyk, Kamil Mackiewicz, Bohdan Pniewski.

System kolportażu obejmował sieć księgarń sortymentowych i nakładowych znajdujących się w posiadaniu L. Fiszera (Warszawa, Poznań) oraz spółki „Ignis” (oddziały i księgarnie w Bydgoszczy, Toruniu i Siedlcach⁶⁴). Do odbiorców zbiorowych należały organy ministerialne i agendy PPS, z TUR-em na czele. W 1922 r. Wydział Finansowy Prezydium Rady Ministrów zamówił w Towarzystwie po 20 sztuk „Polish Almanac” oraz „Almanach Polonais” na łączną kwotę 12 000 mkp. Książki trafiły do rąk uczestników Europejskiej Konferencji Sanitarnej, która odbyła się 26 III 1922 r.⁶⁵ Nadto w Centralnym Archiwum KC PZPR zachowały się dokumenty dotyczące realizowanego dla TUR w grudniu 1923 r. zamówienia na 37 książek na kwotę 75 904 mkp, od której udzielono 10% rabatu⁶⁶ (Fot. 2).

Kierownictwo oficyny w celu utrzymania stabilnej pozycji na rynku wydawniczym podejmowało intensywne działania promocyjne. Systematycznie ukazywały się katalogi nakładowe i prospekty reklamowe. W dwóch pierwszych latach działalności prowadzono też szeroko zakrojoną promocję prasową.

64 *Encyklopedia wiedzy o książce...*, k. 716.

65 AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 2/8/0/3.4/II6390.22, Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”. Rachunek na sumę Mk. 12.000. – za 20 sztuk „Polish Almanac”, 20 „Almanach Polonais” (1922), k. nlb.

66 AAN, KC PZPR, Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego, sygn. 2/1262/0 (125 t. 3), Korespondencja (1923–1925), k. 6 i 3.

1. Wydawnictwo partyjne realizujące ogólnospołeczne i polityczne zadania za pośrednictwem wysokiej jakości piśmiennictwa, wydatnie wspierało rozwój młodego państwa i jego kultury.
2. Realizowana konsekwentnie polityka wydawnicza (poziom artystyczny i merytoryczny, wysokość nakładów, szata graficzna, narzędzia promocji) uczyniła oficynę konkurencyjną wobec potentatów wydawniczych okresu międzywojennego.
3. Liczba wydawanych tytułów, nakłady świadczą o rozległych i docelowo zrealizowanych zamierzeniach programowych PPS-owskiego wydawnictwa.
4. Współpraca z licznymi drukarniami wskazuje nie tylko na rozległe kontakty zawodowe L. Fiszera, ale rzuca też światło na polityczne sympatie ich właścicieli.
5. Działalność wydawnictwa (współpracownicy, oferta) i ścisła współpraca z periodykami ideowymi, zwłaszcza redakcją piłsudczykowskiej „Drogi” wpływała nie tylko na procesy kulturowe, ale także oddziaływała na przeobrażenia polityczne lat 20. XX w.⁶⁷

Te oraz inne obszary tematyczne wymagają dalszych szczegółowych badań, w tym zwłaszcza obejmujących procesy czytelniczego obiegu książek wydawanych przez Towarzystwo. Na wnikliwą eksplorację oczekują materiały publicystyczne, reklamowe i promocyjne stymulujące społeczną recepcję repertuaru „Ignisa” – recenzje, zestawienia nowości, ogłoszenia wydawnicze – publikowane w międzywojennej prasie codziennej i periodykach kulturalnych. Zagadnieniom tym poświęcone zostaną odrębne opracowania.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, KC PZPR, sygn. 2/1262/0 (114/III-4), Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego, Korespondencja (1923–1925), k. 6 i 3.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, KC PZPR, Zakład Historii Partii, sygn. 2/1251/0 (114/III-3), Polska Partia Socjalistyczna, CKW – okólniki, instrukcje, komunikaty, pisma (1921), k. 10.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, KC PZPR, Zakład Historii Partii, sygn. 2/1251/0 (114/III-4), Polska Partia Socjalistyczna, CKW – okólniki, instrukcje, instrukcje, komunikaty, pisma (1922), k. 21.

67 O znaczeniu „Drogi” w procesie społecznych i politycznych przygotowań do przejścia władzy przez obóz piłsudczykowski pisała m.in. Daria Nałęcz w opracowaniu: *«Droga» jako platforma kształtowania się ideologii piłsudczyków*, „Przegląd Historyczny” 1975, z. 4, s. 589–608.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 2/8/0/3.4/II6390.22, Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”. Rachunek na sumę Mk. 12.000. – za 20 sztuk „Polish Almanac”, 20 „Almanach Polonais” (1922), k. nlb.

Źródła drukowane

- Biblioteka Poetycka Tow. Wyd. «Ignis»* [prospekt], Warszawa ca 1923.
- Katalog nakładowy i komisowy Księgarni E. Wende i S-ka (Tow. Wydawnicze «Ignis» Sp. Akc.)*, Warszawa [1923].
- Katalog wypożyczalni książek Towarzystwa Wydawniczego «Ignis» Sp. Akc.*, Toruń [1922].
- Książki Ignisa. Prospekt wydawnictwa*, Warszawa 1923.
- Nowe tomiki biblioteki poetyckiej Tow. Wyd. «Ignis»*. [Prospekt], Warszawa [1923].
- Statut Spółki Akcyjnej pod firmą «Towarzystwo Wydawnicze «Ignis», Spółka Akcyjna»*. Przedruk z *Dzien. Urzęd. «Monitor Polski»*, No 155 z dn. 12 lipca 21 r., Warszawa 1921.
- Strzępy epopei*. [Prospekt], Warszawa ca 1924.
- Towarzystwo Wydawnicze «Ignis» Spółka Akcyjna. Warszawa, Siedlce, Toruń. Marzec 1922* [katalog], Warszawa 1922.
- Towarzystwo Wydawnicze «Ignis» Spółka Akcyjna. Warszawa, Siedlce, Toruń. Lato 1922* [katalog], Warszawa 1922.
- Wydawnictwa gwiazdkowe Księgarni E. Wende i Spółka (Towarzystwo Wydawnicze «Ignis» Sp. Akc.)*, Warszawa ca 1920.
- Wydawnictwa Tow. Wyd. «Ignis» (E. Wende i S-ka) Sp. Akc.*, Warszawa [1924].
- Wydawnictwa Tow. Wyd. «Ignis» (E. Wende i S-ka) Sp. Akc.*, Warszawa [1923].

Artykuły

- ji, *Książki Ignisa*, „Wiadomości Literackie” 1924, nr 8, s. 3.
- Informacje i Wiadomości*, „Przegląd Księgarski” 1925, nr 17, s. 451.
- Muszkowski J., *E. Wende i Spółka*, „Przegląd Księgarski” 1928, nr 8, s. 115–120.
- Na widnokręgu politycznym*, „Express Kaliski” 1937, nr 304, s. 2.
- [Nekrolog M. Dunin-Markiewiczza], „Kurier Warszawski” 1933, nr 137, s. 8.
- [Nekrolog M. Dunin-Markiewiczza], „Kurier Warszawski” 1933, nr 139, s. 18.
- Obwieszczenia*, „Tygodnik Handlowy” 1925, nr 51–52, s. 13–14.
- Polska składnica pomocy szkolnych*, „Kurier Warszawski” 1920, nr 306, s. 6.
- Z życia przedsiębiorstw*, „Gazeta Handlowa” 1930, nr 35, s. 2.
- Zarząd m. stołecznego Warszawy*, „Nowa Gazeta” (wyd. poranne) 1916, nr 428, s. 4.

Opracowania

- Adamczyk D., *Instytucje wydawnicze Polskiej Partii Socjalistycznej 1892/1893–1948*, Kielce 1997.
- Bieńkowska B., *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005.
- Cichocki P.T., *Prof. dr med. Jan Szmurło (1867–1952)*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2011, nr 2, s. 579–594.

- Czarnik O.S., *Ideowe i literackie wybory «Robotnika» w latach 1918–1939*, Warszawa 1996.
- Fiszler L., *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959.
- Fiszler Ludwik, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, Wrocław 1971, k. 715–717.
- Fiszler Ludwik, [w:] *Wielka encyklopedia PWN*. T. 9, Warszawa 2022, s. 154.
- Hass L., Kubiawski J., *Ponikiewski Marian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 27/2, red. W. Konopczyński, E. Rostworowski, Kraków 1935, s. 493–494.
- Jakubiak K., *Wydawnictwo i czasopismo «Droga» jako ośrodek kształtowania ideologii społecznej i wychowawczej sanacji w latach 1922–1937*, [w:] *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XX i pierwszych latach XXI wieku*, pod red. I. Michalskiej i G. Michalskiego, Łódź 2014, s. 145–156.
- Jędrzych A., *Polskie serie literackie i paraliterackie 1901–1939*. Cz. 1–2, Łódź 1991.
- Kotowski F., *Ludwik Fiszler*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 226–227.
- Kostecki J., *Ruch wydawniczy na ziemiach polskich (1877–1986)*, [w:] *Instytucje, publiczność, sytuacje lektury: studia z historii czytelnictwa*. T. 4, pod red. J. Kosteckiego, Warszawa 1992, s. 153–224.
- Ladorucki J., *Wybrane polskie serie poetyckie i wydania wzorcowe poezji dla uczniów i nauczycieli do 1939 roku. Aspekty edytorskie i kulturowe*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2017, nr 1, s. 29–53.
- Nałęcz D., *«Droga» jako platforma kształtowania się ideologii pilsudczyków*, „Przegląd Historyczny” 1975, z. 4, s. 589–608.
- Puchalski J., *Książka w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX-XX wieku*, red. nauk. A. Chamera-Nowak, D. Jarosz, Warszawa 2015, s. 249–275.
- Smoliński A., *Rodowód, dzieje i symbolika swastyki w pułkach strzelców podhalańskich Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, „Przegląd Przemyski” 2013, t. 49, z. 1, s. 161–198.
- Stradecki J., *W kręgu Skamandra*, Warszawa 1977.
- Werschler I., *Tadeusz Hołówek. Życie i działalność. Z dziejów obozu belwederskiego*, Warszawa 1984.
- Źródła internetowe
- Bibliografia polska 1901–1939*. T. 1–18, Warszawa 1986–2018, [online] <https://www.bn.org.pl/bibliografie/bibliografia-narodowa/bibliografia-polska-1901-1939> [dostęp 31.08.2023].
- Katalog Biblioteki Narodowej*, [online] https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?vid=48OMNIS_NL0P:48OMNIS_NL0P [dostęp marzec-czerwiec 2023].
- Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny (NUKAT)*, [online] <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat> [dostęp marzec-czerwiec 2023].

ulica Piotrkowska 47, [online] <https://piotrkowska-nr.pl/ulica-piotrkowska-47> [dostęp 20.06.2023].

Zawistowski T., *Orzeł na krzyżu niespodzianym*, „Biuletyn IPN „pamięć.pl”, [online] <http://www.polska1918-89.pl/pdf/orzel-na-krzyzu-niespodzianym,6459.pdf> [dostęp 04.09.2023].